

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 557-560.

Geliş Tarihi–Received Date: 20.10.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 23.11.2024

KİTAP İNCELEMESİ – BOOK REVIEW

SEYYAHLARIN İZİNDE TÜRKİSTAN*

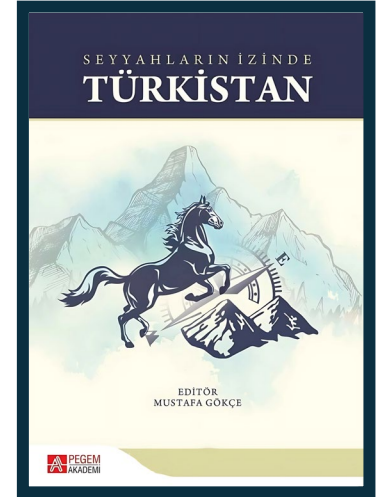
 <https://doi.org/10.53718/gttad.1570665>

 BURAK AVCU**

Seyyahların İzinde Türkistan adlı çalışmanın ilk baskısı Mustafa Gökçe'nin editörlüğünde Ekim 2019'da Ankara'da faaliyet gösteren Pegem Akademi Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. 3. edisyonu yapılmış olan eser toplam on beş farklı yazar tarafından kaleme alınmış on beş bölümden oluşmaktadır. Mustafa Gökçe'nin dışında Hasan Işık, Aslı Çandarlı Şahin, Özgür Türker, Selim Serkan Ükten, Selim Karagöz, Tuba Tombuloğlu, Khalida Devrisheva, Oktay Berber, Eralp Erdoğan, Cihat Cihan, Abdolvahid Soofizadeh, Melek Çolak, Yunus İnce ve Leyla Derviş bulunmaktadır.

Türkistan halklarına dışarıdan bakma fırsatı bulabilen bir yabancı tarafından incelenmesi ve aktarılmasıyla niteliğini gösteren seyahatname türündeki eserler bu kitabın oluşmasının en temel ögesidir. Türkistan coğrafyasına belli başlı amaçlar için gelen ve orada yaşadıkları serüvenleri kâğıda aktararak günümüze kadar ulaşmasına olanak tanıyan kimi seyyahların bu gezilerinde kayda değer görerek değindiği coğrafi, kültürel ya da toplumsal öğelerin bir derlemesi ve değerlendirmesi niteliğinde olan bu eserin yazımında Türkistan'ın M.Ö 139 yılından 20. yüzyıla kadar olan değişiminin sunumu söz konusudur. Bu incelemenin amacı, eserin içeriği ve genel hatları hakkında bilgi vermek, Türkistan üzerine yapılmış editöryel bir çalışmayı okuyucuya tanıtarak ilgi çekmek ve esere ulaşmayı teşvik etmek amaçındadır. Söz konusu bu çalışma, tarih yazımı safhasında kullanılması gereken en önemli kaynaklardan olan seyahatnamelerde Türkistan'ın nasıl görüldüğünü göz önüne sermektedir. Editörün deyişiyle bugüne kadar yazılmış tüm Türkistan seyahatnamelerinin tek bir kitapta incelenmesinin mümkün olmadığı için belli dönemde belli coğrafyaların seçilip bütüncül olarak incelendiği bu eser, bu alanda atılmış ilk adım niteliğindedir ve Türkistan'a ilgi duyan araştırmacılara faydalı olmayı amaçlamaktadır.

Hasan Işık tarafından kaleme alınan “Seyahatnamelerin Türk Tarihi ve Türkistan Araştırmaları Açısından Yeri ve Önemi” başlıklı birinci bölümün giriş kısmında seyyahın ve seyahatnamenin tanımı, hangi amaçla yazıldığı ve eski çağlarda başlayan batının doğuyu keşfetme arzusunun zaman içinde kök salarak ilerlemesi neticesinde Türkistan coğrafyasının bu seyahatnameler ile tanınırlığının artmasından bahsedilmiştir. Seyyahların ve seyahatnamelerin sahip olduğu nitelik bakımından toplumlar için oldukça önemli olduğunun aktarıldığı bölümün ardından bir sonraki konu olan “Tarih ve Türk Tarihi Araştırmalarında Seyahatnamelerin Yeri ve Önemi” başlığında seyahatnamelerin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, askeri, coğrafi ve dini konular hakkında elde edilebilecek olan bilgiler tablolaştırılarak okuyucuya sunulmuştur. “Seyahatname Yazan Seyyahın Amaçları” başlığında da benzer bir tablo bulunmaktadır ve bu tabloda bazı seyahat amaçları sıralanmıştır.

* Mustafa Gökçe ed., *Seyyahların İzinde Türkistan*, Pegem Akademi, Ankara 2021. ISBN 978-605-037-036-2. DOI: 10.14527/9786050370362.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: avcuburak11@hotmail.com, ORCID ID: 0009-0000-2173-4984.

İlkçağlarda oluşan ve yüzyıllar boyunca etkisini artarak gösteren seyahat kültürünün hangi amaçla yazılırsa yazılsın o dönemin bir aynası olduğu belirtilmiştir.

Bir diğer başlık olan “Seyahatname İncelemelerinde Dikkat Edilecek Hususlar” konusunda ise bir seyahatnamenin güvenilirliğinin tespit edilmesine ve nasıl kullanılması gerektiğine dair bazı yöntemler üzerinde durulmuştur. Araştırmacılar tarafından Evliya Çelebi, Marco Polo, Johannes Schiltberger gibi gezginlerin yazdıklarının tutarlılığını belirlemek amacıyla bazı yorumlar yapılmıştır. Evliya Çelebi'nin ve Schiltberger'in yazılarındaki mübalağalı tasvirler eserin inandırıcılığına gölge düşürdüğü için bu yazıları kaynak kullanmak isteyen bir tarihçinin kurguları belirleyerek gerçekler ile olan ayrımını sağlaması gerektiği okuyucuyla paylaşılmıştır. “Türkistan Üzerine Seyahatnameler” başlığında seyyahın adı, çıkış ve varış yeri ile tarihi yine bir tablo üzerinden okuyucuya sunulmuştur. Çinli Fa-hsien, Bizans'ın Köktürlere gönderdiği Zemarkhos ve yine bir Çinli olan Hsüan Tsang'ın seyahatnameleri ile başlayan sürecin; İbn-i Fadlan, Wang Yen-Te, Rahip Jan du Plan Carpin, Marco Polo, İbn Battuta, Ruy Gonzales de Clavijo, Johannes Schiltberger, Seydi Ali Reis, Florio Beneveni ve Daniel Roukavkine gibi seyyahlarla devam ettiği söylenmiştir. 19. yüzyılla birlikte bölgeye hâkim olmak isteyen Rusların çeşitli seyahat ve bilgi toplama faaliyetlerine değinilmiş, ayrıca bölgenin coğrafi özelliklerini tanımak isteyen Alman ve Fransız seyyahlardan da bahsedilmiştir.

Yolu bir şekilde bu topraklardan geçen seyyahların onuncu yüzyıla kadar olan faaliyetleri, kitabın editörü olan Mustafa Gökçe tarafından “10. Yüzyıla Kadar Türkistan'ı Ziyaret Eden Seyyahların İzlenimlerinde Türkler” başlığıyla okuyucuya sunulmuştur. Bu başlık altında seyyahları Doğulu, Batılı ve Çinli olarak sınıflayan yazar, bu zengin coğrafyanın dikkat çeken kültürüne meraklı gezginlerin yazılarıyla hayal dünyamızda canlanan yerler üzerindeki faaliyetleri kaleme almıştır. Seyyahların buralarda gördüğü insan suretlerini kendi insanıyla mukayese ettiğini söyleyen yazar, Çin elçisi Ch'ang-chien ve İbn-i Fadlan'ın bu konu hakkındaki söylemlerinden bahsetmiştir. Ayrıca Türkler hakkında çadırlarının kıldan olduğu, bu çadırların aynı zamanda statüyü belirttiği, hükümdarın çadırının göğü temsilen kubbeli bir yapıda bulunduğu, insanların bazılarının köylü bazılarının şehirlili olup ziraat ve sanatla uğraştığı gibi bilgilerin yanı sıra Türklerin günlük hayatta kullandıkları eşyaların niteliği hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Özellikle yemek kültürüne büyük ilgi duyan seyyahların kayıtları, et ve süt gibi hayvansal gıdaları bolca tüketen Türklerin aynı zamanda tarım yaptığını ve tahıl da tükettiğini göstermiştir. Çinli gezgin Xuan Zang'ın dediklerine göre poğaç, kaymak, şeker ve bal gibi ürünler de Türk mutfağında yer almaktadır. Bu bölümün yazarı ayrıca Bizanslı ve Çinli seyyahların notlarını karşılaştırarak Türk mutfağında içkinin yerine de atıfta bulunmuştur. Bunların yanında kıyafetler, saç-sakal kesimi ve tarzları, ekonominin büyük çoğunluğunu kapsayan hayvancılık ve madencilik faaliyetleri, elçi karşılama törenleri, dini inanışları ve bayramları eserin bu kısmında anlatılmış ve açıklanmıştır.

Aslı Çandarlı Şahin'in “Seyahatnamelere Göre Eski Türklerde Adalet, Suç ve Ceza” başlıklı bölümünde ise “seyahatname” olarak kullandığımız kelimenin farklı milletlerde kullanımından bahsedilerek konuya giriş yapılmış ve ardından eski Türk devlet geleneğinde değişmez bir yere sahip olan töreye bağlılıktan bahsedilmiştir. Hem yöneticinin hem de yönetilenin tabi olduğu törenin, aynı zamanda adaletin gerekliliklerini belirleyen temel unsur olduğundan da bahseden yazar; isyan, ihanet, birisini öldürmek, zina, at ya da at koşumu çalmak gibi ağır suçlar için ölüm cezası, hafif suçlar içinse yüz yaralama, dayak, tazminat ya da kısa süreli hapis cezasının uygulandığını belirtmiştir. İbn-i Fazlan, Mesudi, İbn-i Battuta, Rubruk ve Carpini gibi seyyahların bu konudaki anlatımlarından örnekler veren yazar, sade ve açıklayıcı bir biçimde konuyu açıklığa kavuşturmuştur.

Özgür Türker'in Buhara için “çamurdan setler ardındaki gizemli ülke” betimlemesiyle başlayan “Keşfetmek ve Tanımlamak: 17. ve 18. Yüzyıl Rus Seyyahlarına Göre Buhara” bölümünde; bu diyarı imparatorluklarının bir parçası haline getirmek isteyen Rusların jeolog, zoolog, botanikçi, coğrafyacı, doktor, dilbilimci ve oryantalist gibi kapsamlı bir elçilik, daha doğrusu casusluk faaliyetleri yürüttüklerinden bahsedilmiştir. Bu seyyahları diplomatik sebeplerden ötürü gelenler ve zorunluluktan gelenler olarak iki kategoriye ayıran yazar, mevcut hanlıkların diğer hanlıklarla ve devletlerle ilişkilerinin Rusların burada yayılma isteğinin bir sonucu olarak bölgeye gelen seyyahlarca derinlemesine incelendiğini anlatmıştır. 17. yüzyıl başlarında ve 18. yüzyılda Orta Asya'yı gösteren iki harita ile içerik zenginleştirilmiştir. Florio Beneveni ve Nikolay Grigoryev'in sosyo-politik çıkarımlarından, bölgenin kırılğan siyasi durumundan ve yer altı zenginliklerinin Ruslarca ele geçirilme arzusunun anlatıldığı bu bölümde Rus İmparatorluğu'nun bu bölgeye bazı misyonlarca geldiği ve bu misyonları gerçekleştirme konusundaki faaliyetleri işlenmiştir. Bu emperyal düşüncenin altında yaklaşık iki asır geçiren Buhara'nın bu süreçte yaşadıkları, bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır.

“Seyyahların Gözüyle 19. Asrın İlk Yarısında Buhara Emirliği” başlığıyla on yedinci yüzyıldan itibaren bölgeye çevrilen Rus ve İngiliz gözleri, özellikle Maveräünnehir Özbeklerinin hakkında bilgi veren seyyahların yazılarının analiziyle Selim Serkan Ükten tarafından kaleme alınmıştır. Çağın Buhara'sının siyasi, ekonomik,

hukuki, mimari, iktisadi ve sosyal ögeleri, teşkilatları ve makamları, Merv şehri ve hatta bölge ahalisinin hastalıkları; Mir İzzetullah, William Moorecroft, Baron von Meyendorf, Aleksander Burnes, Münşi Mohan Lal, P. İ. Desmaisons, Johann Martin Honigberger, İ. V. Vitkeviç, Nikolay Hanikov ve Joseph Wolff adlı seyyahların sunduğu bilgilerle derlenmiş ve bu başlık altında okuyucuya sunulmuştur.

Bir önceki başlığın devamı niteliğinde olan ve Selim Karagöz tarafından yazılan “Rus Seyyahların İzinde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Buhara Emirliği” kısmında yönünü doğuya çeviren ve bölgeye ilgisi gittikçe artan Rusların, burada Hokand ve Hive ile birlikte üç siyasi güçten biri olan Buhara Emirliği üzerindeki politik ve ekonomik durumlarını inceleyerek daha yakın ilişkiler kurma amacı taşıdığı aktarılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda buraya gönderilen seyyahlardan N. P. İgnatiyev’in faaliyetleri bu bölümde ayrı bir başlık altında anlatılmıştır. İgnatiyev’in gözlemlerini ve Vezir Tokşab ile görüşmesini okuyucuya sunan yazar bunun dışında diğer seyyahlardan ve onların faaliyetlerinden de bahsetmiştir ve ek görsellerle bu anlatısını zenginleştirmiştir.

Tuba Tombuloğlu tarafından ele alınan “Seyyahlara Göre Fergana’nın Ekonomik Durumu (18. ve 19. yüzyıllar) başlığıyla bereketli toprakları ve işlek konumuyla seyyahların yazılarında yer edinen Fergana kentinin tarihi geçmişi, coğrafi özellikleri, ticaretteki yeri ve önemi yaşanan siyasi çekişmelerle birlikte açıklayıcı bir şekilde anlatılmıştır. Yazarın tabiriyle “kısa ömürlü ama dinamik” bir hanlık olan Hokand Hanlığı’nın siyasi tarihi ile birlikte okuyucuya sunulan ekonomik durumu, bu hanlığın stratejik önemini anlatmaktadır. Rus ve Çin ekseninde kıymetli bir konumda bulunan hanlığı inceleyen seyyahların notlarında Türklerin demir, çelik, bakır, kurşun, altın ve gümüş gibi madenleri işlediği ve kullandığından bahsedilmiştir. Pazarların yapısı ve işleyişi hakkında Eugene Schuyler’in detaylı anlatımları bu bölümde yazar tarafından dile getirilmiştir.

Rusların 16. yüzyıldan beri Asya ticaret yolları ile Türkistan’ı ele geçirme arzusuyla yaptıkları incelemelerle stratejik önemine kanaat getirdikleri ve “Türkistan’ın kalbi” dedikleri Yedisu’nun, oldukça kapsamlı bir ekip tarafından incelenmesi Khalida Devrisheva tarafından “Yabancı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Yedisu Bölgesi” adıyla okuyucuya sunulmuştur. Bu bölümde yazar; içerisinde arkeolog, astronom, asker, botanikçi, coğrafyacı, jeolog, doktor, fizikçi, öğretmen, ressam, tarım uzmanları, topograflar, tüccar ve zoologlar gibi çeşitli uzmanlarca betimlenenleri yorumlamıştır. Ayrıca bu bölümde Yedisu üzerindeki faaliyetlerini raporlayan V. Barthold, N. Abramov, A. Golubev ve N. Sefertsov gibi seyyahların literatüre kazandırdıklarının öneminden bahsedilmiştir.

Bölgedeki önemli hanlıklardan birisi olan ve seyyahlarca sıkça uğranan Hive, Oktay Berber’in “Bozkırda Bir Vaha: Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Hive” başlığıyla derinlemesine incelenmiş, derlenmiş ve okuyucuya sunulmuştur. Nikolay Nikolayeviç Muravyev, James Abbott, Arminius Vambery, Henri Moser, Eugene Schuyler ve Mehmed Emin Efendi gibi seyyahların notlarını derleyip sayısal verilerle ve tablolarla zenginleştirdiği bölümünde Hive coğrafyası ve kültürü hakkında değerli bilgiler okuyucuya aktarılmıştır. Bölgenin mimari yapılarından, içtimai durumundan, mutfağından, müzik kültüründen ve kılık kıyafetlerinden ayrıntılı ve betimleyici bir biçimde bahsedilmiştir.

Kitabın onuncu bölümü, Eralp Erdoğan tarafından yazılan “Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Buhara ve Hive’de Yapılan Ticari Faaliyetler” başlığındadır. Bu başlıkta yazarın anlatımında Buhara ve Hive’deki erkek ve kadın kölelerin fiyatları ile Buhara, Hive ve Hokand’daki birinci, ikinci ve üçüncü kalite elbiselerin fiyatları sayısal bir cetvel vasıtasıyla pekiştirilmiştir. Bölgelerde kullanılan paraların incelemesinden bahseden yazar, Nikolay Muraviev’in sunduğu bilgilerden yararlanmıştır. Yirmi seyyahın notlarından faydalanılarak hazırlanan bu bölüm, bölgenin ekonomisi hakkında değerli bilgiler içermektedir.

Büyük Türkistan coğrafyasında bulunan seyyahların bazıları, karşılaştıkları yağma, talan ve köle ticareti durumlarını gözlemlemiştir. Cihat Cihan’ın “19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Hazar Ötesi Türkmenlerinde Yağmacılık ve Köle Ticareti” başlığı altında okuyucuya sunmuş olduğu bilgilerde, bu bölgedeki topluluklar arasında bahsi geçen kavramların yaygın olduğundan bahsedilmiştir. Coğrafi, dini ya da siyasi sebeplerle hem iç hem de dış yağmacılık yapan bölge topluluklarının Vambery, O’Donovan, Muravyov ve Blocqueville gibi seyyahlara olan yansımaları bu bölümde işlenmiş, ek harita ve görsellerle alıcıya aktarılmıştır.

Coğrafyanın bir diğer önemli oluşumu olan Kaçarlar, Abdolvahid Soofizadeh tarafından “Kaçar Devleti Dönemi Seyyahlarına Göre Türkistan” başlığında anlatılmıştır. Alpay İsmail Mirpence’nin Ruznameh-ye Sefer-ı Harezmi ve Hive eseri, Rıza Kulu Han Hidayet’in Seferatneme-ye Harezmi eseri ve yazarı belli olmayan Sefarnameh-ye Buhara adlı eserin açıklaması yapılmış ve ek bilgilerle bu açıklamalar desteklenmiştir. Bu başlıktaki yazı, bölgedeki durumu betimler niteliktedir.

SEYYAHLARIN İZİNDE TÜRKİSTAN

Türkistan'a kökten gelen bir bağla ilgi duyan ve bölgeyi ele alan Macarlar hakkındaki bilgiler "Türkistan'da Macar Seyyahlar" başlığında okuyucuya sunulmuştur. Başlığın yazarı Melek Çolak; Macarların "Turan" adıyla nitelediği ve Türkoloji faaliyetlerinde bulunduğu coğrafyaya gelen seyyahların, siyasi literatürde "büyük oyun" olarak geçen İngiltere ile Rusya çekişmesi arasındaki durumlarından bahsetmiştir. Görsel kaynaklarca zengin olan başlıkta, bölgeye gelen Macar seyyahların resimleri de mevcuttur. Ayrıca yazar, okuyucuya Türk dünyasını tanıtmaya arzusunda ve bunu bir sorumluluk olarak görmektedir.

"Türkistan'a Giden Osmanlı Seyyahları: Orada Bir Köy Var Uzakta" başlığı Yunus İnce'nin kaleminin ürünüdür. Romantik tarih anlayışıyla yazılan bu başlıkta yazar; Türkistan'ın sahip olduğu iyi ya da kötü durumları oldukça ayrıntılı bir biçimde anlatmış, Ali Ekber, Seydi Ali Reis, Defterdar Seyfi Çelebi ve Mehmed Emin Efendi gibi seyyahların kayıtlarından faydalanmış ve açıklamış olduğu bu olguların sonunda Osmanlılar Türkistan'a neden seyahat ettiler ya da etmediler sorusunu sormuştur.

Kitabın on beşinci ve son bölümü Leyla Derviş'in yazdığı "Rus Hatıralarında Türkistan Genel Valiliğine Bir Bakış (1867-1918)" başlığıdır. 20. yüzyıl başlarındaki Orta Asya'yı gösteren bir haritanın da bulunduğu bu bölümde kozmopolit yapılı devasa Rus İmparatorluğu'nun işgali altındaki Türkistan'ın durumundan bahsedilmiştir. Rusların, Türkistan Genel Valiliği adıyla yönettiği bu topraklardaki emperyalist faaliyetlerinin N. P. Ostroumov ile A. V. Krivoşeyn gibi seyyahların ve valilerin yazılarına da yansıdığı belirtilmiştir. Hatıra sahiplerinin tarihe olan katkılarına değinilen bu bölümde Türkçülük ve Pantürkizm akımının burada hayat sahası bulması da konu edilmiştir.

Sonuç olarak farklı zamanlarda farklı kimseler tarafından farklı amaçlarla gelinen bu coğrafyayı gözlemleyen ve kalemleriyle fotoğraflayan her bir seyyahın eseri bu kitapta derlenmiş ve yorumlanmıştır. Her ne kadar Osmanlılar tarafından daha az ziyaret edilmiş olsa da Türkistan coğrafyası farklı toplumlara mensup seyyahların yazılarıyla yaşam bulmuş ve seyyahlarca kayda alınan eserlere bu kitapta yer verilerek tanıtımı yapılmıştır. Türkistan üzerinde araştırma yapmak isteyenlere fikir vermeye amaçlayan bu eser, aynı zamanda herhangi bir seyahatnameyi doğru bir şekilde anlama ve gereken sorgulamayı yapma konusunda bir rehber niteliği taşımaktadır. Birbirinden farklı toplumların seyyahları tarafından adeta geçmişin bugünden görülebilen bir yansıması olan seyahatnamelerin derlenmesiyle oluşturulan "Seyyahların İzinde Türkistan" kitabı, M.Ö 139 yılından 20. yüzyıla kadar olan süreçteki Türkistan değişimini aktarmaktadır.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>